

Н. РОМАНОВИЧ - ТКАЧЕНКО

GRÜSS AUS UKRAINE

Meine liebe Gretchen Grüss aus Russland, ni, aus Ukraine. Вибач, на цьому місці я ще й ще помилятимуся, мабуть ні разу не напишу без помилки. По-перше важко змінити те, що завчив змалку, а по-друге, як його писати „Україна“, коли все, що зветься „Україна“, це Russisch. Українського ж тут є тільки міністри, які впевняють, що Україна буде. Є, правда, ще українські поети. Ці співають, що Україна була. Ти ж знаєш, Гретхен, мою любов до поезії! Я й тут вже насамперед купив твори найкращих мистців. Отто читає й перекладає їх мені. Voronyj, Oles, Lesia Ukrainka, Tyschina. Ах, які в нього здібності до цієї дивної, оригінальної мови.

Отто... Як за близького родича та чоловіка майбутнього нашої найдорожчої Гретхен, мушу дбати за нього, за його духовний розвиток. Він вечорами читає й перекладає мені. Чудова поезія Олесь „І знову розпята“... О, wie lieben sie ihr Vaterland. Ледве спиняєш сльози.

Отже мову українську Отто знаменито засвоює. От бач, є ще й мова українська... не лише сами міністри.

Ще є й українські селяни diese gute arbeitliche Bauern, що їх на бандитів проклята революція перетворила... Вони всіх б'ють, коли можуть. Їх теж усі б'ють, очевидно, і ми будемо бити. Ми — з доброю метою: аж поки вони стануть знов gute arbeitliche Bauern.

Доїхали ми добре sehr schön. Нас тут як визволителів вітають, все нам у першу чергу. Так само й з помешканнями. Тут, видно, мешкальна криза, так як і у нас у Берліні, але нам, судові, зразу ж дали чудесний готель, де раніш міністерство судових справ було. Воно тепер, це українське міністерство, залишилося без помешкання, мусить собі шукати. Особисто для себе ми з Отто маємо два порядні покої у поважної вдовиці по комерсантові. Бельетаж, пальми, люстра, ванна. Та тут тепер такий неспокійний, непевний настрій, такі люди налякані, що поважні, заможні мешканці залюбки приймають на стацію до себе німецьких урядовців.

Уже одержав, любя, твою картку, де ти так дбайливо розпитуєш, чи не терплю я які невігоди, прохаєш, щоб я дбав за свій комфорт, за своє здоров'я. Ах не хвилюйся так, майне лібхен. Я собі не дам підупасти. Пильнуватиму свого здоров'я, свого комфорту, щоб щасливо повернутися до тебе, до вас, моїх любих. Щоб ще послужити meinem Vaterland та Kaiserem Wilhelms. Якщо бракує мені чого, то це мого душа та мого краєвиду з вікна мого берлінського кабінету на кайзерівські палати. Тут з вікна, правда, sehr schön. Поетичні кручі і Дніпро-ріка. Взагалі місцевість Києва та по його околицях — sehr schön. Тише броду, сміття скрізь, ах, mein Gott!

Ми вже цілком розташувалися. Вже суд працює повною ходою, а знаєш, ми два тижні простояли в потязі на вокзалі. Ах, meine liebe

Gretchen, Kiever Bahnhof я не знаю, чи є на світі місце брудніше, як Kiever Bahnhof: сміття, недокурки, лупшиння, папірці... І на всьому, над усім курява, цілі хмари куряви. І треба ж було, щоб аж ми, німецькі культуртрегери з'явилися, нагнали сюди тисячі свого війська... Аж тоді знайшлося у місті Києві три десятки жінок-спеціалісток, а з ними щітки, з ними ганчірки, з ними гаряча вода. І кінець - кінцем з ними чистота.

Сюди, на Kiever Bahnhof, викликали ми, наш військовий комендант викликав президента магістрату, тут зветься „міський голова“. І він, міський голова образився. А з ним і кияни образилися. Ну, але побачили відразу, що то є влада.

Погода нам тут радіє, майн лібхен. Легкий мороз, веселе сонце. Військо наше могутнє, численне бадьоро машерує шосою. Wir, Deutschen, über alles.

Цілую твої блакитні очі; Гретхен молодшу цілую й благословляю. Хай пише частіше своїйому Väterchen.

Твій Рудольф

15 березня Meine liebe Gretchen. Ну, вже цілком розташувалися, вже суд наш працює повною ходою. Ми тут спочатку потихеньку - помаленьку ведемо свою hohe politike. Ми, спілники молодій держави, прийшли на допомогу їй. Ми маємо військову силу... Вона, ця молода держава, — землю, цукор, борошно. Взаємодопомага! І тільки! У внутрішні справи ми ж не мішаємося, о пей... Aber — тут законів нема: старі скасовано, нові ще не заведено... судів нема: теж — старі знищено, нові ще на папері. Отже має бути поки що суд наш, німецький. Тільки й усього. А зовсім ми не бажаємо втручатися в державні справи України. Уяви, meine teuere, відразу ж мені довелося поїхати на слідство на село. Чудова природа. Невисокі гори, вкриті ще сніговими шапками гаїв, чергуються з мальовничими ярами. Срібними жайворонками в'ються попід горою співочі струмки, а у великому чистому озері блакить неба вітає нас на землі. Ах, яка земля ця: Які лани! Які ґрунти! І тут в долині klein Dörfchen, маленький „хутірець“: панський дім, двір із службами та кілька сільських хатин. Уяви невисокий ганок, обвитий виноградом, простий панський будинок. Це не баронські палати, ні. Тут ні заль величезних, ні салонів пишних. Це старосвітська вітальня з каміном, роялем, олеандрами, портретами der alten Eltern. Ще п'ять - шість невеличких кімнат і кабінет господаря, доброго сільського господаря. У книжних шафах поети, на полицях конторські книжки та торбинки із насінням, колоски пшениці, рахунки... І під колосками пшениці, на кріслі, — неживий, з раною на чолі — господар. Хто забив? Ніхто! Багато навколо забивано дідичів, але тут ніхто не забив. Сам собі життя стратив. Повернувся із Києва, як більшовики одступили, приїхав до себе на хутір. Побачив: у стайні — нема коней, у хліві нема корів, забрано хліб, пуста. Пішов до кабінету, сів у крісло проти полочки з поетами і пустив собі кулю. А на столі записка: „не тому, що я збіднів, а тому, що збіднів весь край... тому, що руїна“.

Meine teuere, за цю руїну, за нищення добра наш загін покарав два найближчі села. Селян били, ну інакшої мови вони не розуміють... Але що селяни! Вони зняряддя... вони сліпе стадо. І я десятки разів складаю подяку, що я не військовий командувач. Бути на чолі карної експедиції... командувати: „бий! бий темних селян“. Ні, це не для мене. Мені розшукувати, винуватити того агітатора, що підбив їх на те... того лютого звіря, що веде на заріз безсловесну отару.

На столі коло самогубця записка лежить: „Тікай краще і не вертайся сюди. Хоч і німці, хоч наче й ваша перемога, а буде по-нашому: землю і все поділимо. Коли хочеш зберегти своє прекраснодушне існування та друкувати солоденькі газетки для селян, тікай далі від них. Вони й сами собі долю знайдуть“. Це, як з'ясовано, писав його приятель з дитячих років, що вже одірвався од хуторянського оточення й став на революційний шлях.

На ній дописано другою рукою: „Любий, і я кажу тобі „тікай“, я прошу, благаю тебе. Ідь до Києва або може ще далі. Тут тобі життя не буде все одно, доки не прозрієш. А чи побачимося, не знаю. Між нами — прірва. Шляхи наші порізнилися. Прощай! Оксана.

Ці записки лежали поруч, а коло них портрети стояли. А на подвір'ї лунала тужлива пісня. На одному трое, дружньо обнявшись: чорнявий суворий юнак (автор однієї записки — кажуть — сусіда-хуторянин, що пішов у революцію), молода дівчина — Оксана та той що мертвий лежав у кріслі. Оксана, кажуть, наречена його. Вона теж пішла у революцію. Ось, meine teene, цілий драматичний роман, що тебе зворушить до сліз. Але мені... мені тут не до романів. Отже винуватця з'ясовано, агітатора ми знаємо. Це він на портреті, Петро Корнійчук. Мусимо шукати та до кари привести Петра Корнійчука та його спілників. Це більш допоможе повернути спокій ніж кара на цілі села. Це більш забезпечить культурне життя, ніж канчуки та нагаї, ніж вогонь на села. Побажай успіху. Я дав розказ знайти агітатора Петра Корнійчука. Я сам пильно його розшукую. Вчинимо справедливий суд над насильником.

Але яке лице, meine Gretchen, у цієї... у сестри його, Оксани. Я ж її звичайно саму не бачив, але з портрету... Це особлива, українська краса... Ніколи такого не бачив... А ти якби бачила це сміливе лице, ці сумні очі, ці горді уста... Певне пролилаб сльози meine Gretchen. Це так, як колись я був у Дрезденській галереї. Очей не одірвеш. Скорбота і сила. Правдивий Кунштштюк.

Цілує. Пиши.

Твій Рудольф

25 березня. Знайомимося з міністрами. Кінець-кінцем, це не так конче й потрібно нам, як виявляється. Українські міністри — якісь дивні міністри... не такі, як усі міністри. Я б сказав — це якісь утопічні міністри... Наприклад прем'єр-міністр. Хто його знає, чи він соціаліст, чи він міністр несоціалістичної держави. З нами він говорить, як соціаліст, а не як міністр внутрішніх справ. Уяви собі: тут Polizeidepartment, Administrationdepartement, що запорукою спокою та ладу мають бути, а міністр такі дає розпорядження що до робітничого життя, як лідер соціалістів. Чи ж можливо так будувати державу? Це ж значить підрізувати сук, що на ньому сидиш... А в стосунках до нас, до спільниці держави! У них навіть guten Tag до нас якийсь ворожий, ніби це є злочин, що держава наша є монархична. „Бачили очі, що купували“ — така тутешня влучна приказка. І вони мали знати, на що йшли, закликаючи наше військо. У них сувора стриманість до нас, цілковита негація чинів, орденів. Коли такий соціаліст-міністр говорить з генералом, навіть із самим ексцеленцією фельдмаршалом, то хмариться, наче генерал винний, що він генерал, і фельдмаршал, що він фельдмаршал. Undankbare Knaben. А ще хочуть державу будувати!

Це правда офіційно, в офіційних стосунках такі вони *prisch*. Жодного втручання в їхні внутрішні справи!! Ай-ай-ай, яка біда, якби ми повернули їм спокій та засіяли всі їхні лани.

Але *privatische* це милі, *gemütliche*, навіть освічені люди. Зустрічаємося в театрі — вони нам ласкаво забезпечили досить крісел на оперу — балакучі, привітні, про музику, про літературу. Більшість їх кохається в поезії, кохається в пісні, в музиці. Їм би в міністри від літератури. До речі *polizei president* — белетрист і редактор літературного місячника... Але всі вони дуже зле розуміються на економіці та земельних справах.

Що до хатнього життя міністрів, то тут не тільки нема казкової пишноти східних сатрапів; тут спартанська простота, тут суворість демократичної країни. Один лише прем'єр мешкає в урядовому будинкові, палаці колишнього генерал-губернатора, а інші міністри цілком просто, без салонів, без заль, *Kein schin! Kein komfort!* Ще й кабінет з малою або великою книгозбірнею — це в кожного є. Тут нас і вітають. На мою думку, книжок у них більше ніж треба...

Обнімаю та цілую тебе й Гретхен.

Твій Рудольф.

1/IV. Можеш мені гратулювати, *meine liebe*, злочинця, що спричинився до смерти Т. на хуторі, цього відомого агітатора, що де йшов, там бунт викликав — спіймано. Він уже у в'язниці. Скільки цим людей урятовано! Скільки розрухів припинено! Кажуть, що він якийсь приятель тутешньому прем'єрові. Та ба, *justicia*, справедливість, перш за все. Це велика справа... обвинувачених аж сорок злочинців.

Ти *mein Liebchen*, певне в жарт пишеш, щоб я тут не закохався. Ха-ха-ха-ха-ха... п'ядесятилітній *Kriegsgerichtsrat* цілий вік свій вірний своїй дружині та без краю відданий доньці... А що я з таким запалом описую „*la belle Ukrainienne*... Чому? Та я ж її я не бачив ніколи, *mein Liebchen*. Бачив лише її портрет. Це, слово чести, правдивий твір мистецтва.

Ось *liebe Gretchen*, дуже мене турбує Оттова поведінка. Кпабе чи не загубив голову. Кажуть колеги, він видає перепустки на побачення сестрі одного з важливих злочинців. Ніхто з нас цього не робить, і він сам нікому не дає перепусток, а ось одній дає. Треба розслідувати, що і як: він же наш майбутній зять і крім того: *Vaterland über alles*. Ай-ай-ай! Не кажи нічого про це Гретхен. Я пишу їй окремого листа. Звичайно не порушу її спокою, її невинного кохання.

Цілую.

Твій Рудольф

7 квітня. *Meine liebe Gretchen*.

Ми видали свою обов'язкову постанову що до засіву землі. Ініціатива начальника штабу. І знов сенсація в кабінеті міністрів, сенсація в Малій Раді. Протести, обурення, безсилі ламентатії. А що вони думали раніш!? Запрохали на допомогу до себе військо дружньої могутньої держави та й хочуть, щоб воно, це славне військо, спокійно дивилося на безладдя, на хаос, на анархію. Що вони думали раніш?! Тай як вони зберуть урожай, коли ця анархія не дає сіяти! Щось книжки з їхньої книгозбірні замало ще навчили їх... Не навчили їх і гармати всесвітньої війни. Їм ще треба науки. Покликали вони нас на захист від сусідньої більшовицької держави, на боротьбу із більшовизмом... Ну ми й боремося із більшовизмом. Його й тут є досить.

Але, слухай, і в самому міністерстві є більшовики, серед міністрів. Так так, mein Gott, міністри більшовики. Якись максималісти. Пфу, я так утомився, такий змучений, такий перепрацьований останнього тижня. Військово-польовий суд засідав щоденно. Численні судові розправи, вісімнадцять смертних вироків, безліч інших присудів. Ах, я стомився! О, моє крісло, мій тихий кабінет з краєвидом на цісарські палати, моя затишна Гретхен...

Сьогодні їду до опери. Вагнерові Нібелунги. Дивуюся, що досі нема української опери! це така музична нація! Звернув увагу на музичність ще там на хуторі, як перша наша експедиція була... Пам'ятаєш, я тобі писав, що я там застав: кабінет культуртрегера, сам господар неживий, з раною на чолі, у кріслі. На столі записки, фотографії. А за вікном тужлива, чудесна пісня. Таку тужливу пісню я почув тепер знов у місті. Уяви собі, це нова наймичка моєї господині.

Завтра знов у мене польовий суд. А Отто їде з карною експедицією на села. Horrible dictu! Скільки тут ще тої анархії, того неладу! До речі не хвилюйся: Отто вже не дає перепусток дівчині з тужливими загадковими очима. Вона сама вже за ґратами. Це сестра того запеклого злочинця — більшовика, що мені пощастило його зловити. І наречена того самогубці на хуторі... Яке переплутане тут життя. Ти й увити собі не можеш...

Цілую вас обох.

Твій Рудольф

15 квітня. Побував у міністрів. Дивне діло, mein Liebchen. Не то салонів у них нема, часто-густо нема й пристойного мешкання. Один приймав мене в своїй бібліотеці, що правда солідній. Але інших покоїв, крім бібліотеки, в нього нема. Дивні люди, ukrainische міністри. Пишеш, mein Libchen, чи не забагато уваги даємо ми дівчині із тужливими, загадковими очима?! Ні, думаю, менше, ніж належить. Замкнули до в'язниці та й допитуємо, як звичайну злочинницю, більш нічого. Знаєш, часом находить такий настрій, що ціла ця країна (не Russland ні, але Україна здається тобі, немов дівчина з тужливими, загадковими очима. Ти скажеш, що я безнадійний романтик. Але я земляк Гете, я земляк Вагнера. Красу й тугу я відчуваю глибоко... Ціла ця країна повна краси й туги. Туга згучить в піснях, краса блищить в уборах, на обличчях, в хатніх прикрасах. Я вже не кажу, про степи безмежні, про пишні ліси зелені, сріблясті річки та озера.

Але який нелад, який хаос, яка анархія! Я не був би достойним земляком ані Гете, ані Вагнера, коли б не вважав за свій обов'язок свою скромну пайку внести на боротьбу з неладом. Тут рай можна завести, на цій землі

Учора парада була нашому військові на плаці посеред міста. Наше війско — це єдина база порядку й культури серед цієї безнадійної анархії. Так, ми — культуртрегери на цій родючій, але занедбаній землі. Grüss aus Ukraine. Знов одночасово засилаю вам білого борошна, дар цієї землі.

Ніжно тебе обіймаю, цілую Гретхен.

Твій Рудольф

1 травня. Отримав твої листи, аж два зразу, а раніш щось довго не було, і я вже почав турбуватися. Пишеш, що я вдарився в

романтику, і дивуешся, що обставини цьому сприяють. О, люба моя, я дивуюся, як я знайшов зараз хвилинку написати тобі — такі утворилися обставини. Зовсім як на фронті, і фронт у самому Києві. Ці дні... Ах, lieber gott, що воно тут було. Якись змови проти нас серед тутешніх військових та вищих урядових кол. То арештовують наших прихильників, то вимагають обмеження влади наших судів. Кінець-кінцем майже не прийшло до збройного повстання. Звичайно, ми до цього не дали дійти. Міністрів, що майже й не міністри були, ми розігнали. Розігнали раду міністрів, а самих міністрів позаарештовували. На кожного лейтенанта припало по міністрові. Я звичайно, як Kriegsgerichtsrat лише керував справою. А кожен лейтенант віз на авто свою здобич, міністра. Наш Отто сплонував. Свого міністра він десь прогавив, а вже запопав на помешканні його дружину (це було звичайно не по-лицарському, але на війні як на війні)! Я йому хотів патер ностер відчитати та вирядити Frau на авто до-дому. Але хлопчина гав не хоче ловити та пильнує своєї кар'єри. Він додав до Frau документи на право виїхати закордон — значить вона мала чого тікати. Та ще й чотири рушниці — ну, отже склад зброї: тут уже можна й про чорну мафію Спиртний хлопець, цей Отто.

Ну отже: міністрів розігнали, та проте міністри є. Тепер на Україні гетьман. Це все ж таки хоч і мініатюрний, але монарх і порядку буде більше. Та й міністри його світлості більш схожі на міністрів людських. Це для України найкраще. Був на гетьманському прийомі. Тут хорунжі, бунчукові, отамани, старшини, вартові — цей стародавній козацький антураж і європейські убрання, шовки, оксамити; французька, німецька мова. Гетьман, вся Україна звичайно, поважає мову свого народу, у нього на столі лежить збірка приказок українського народу і словник російсько-український. А на стіні артистично вимальоване таке речення: „В своїй хаті своя правда і сила і воля“. На сніданок, кажуть, його світлість велить подавати галушки з салом та пампушки з часником, а до вечері не сідає без вишнівки та „спотикача“.

Її світлість, хоч і німкеня (вона щоб ти знала родичка нашому генерал-фельдмаршалові), проте дбає, щоб дочки мали народне українське убрання. Ні, вони таки дбають, щоб злитися із своїм народом. Міністри (все досвідчені люди, дехто мав досвід урядовця в колишній Russland) вони йому допомагатимуть. А ми їм усім допомагатимемо. Без нас, звичайно, всі вони нічого не зроблять. Ми тут маємо високо відповідальне, високо культурне завдання.

Як там Гретхен маленька? Чи не дуже сумує? Я маю намір, коли пощастить, вирядити із службовим дорученням Отто на пару днів до вас. Скажи про це Гретхен і нехай не сумує. Напишу їй незабаром.

Цілюю вас обох.

Твій Рудольф

15 травня. Ясно має бути тобі, mein Liebchen, що за таких обставин першотравнева демонстрація, що мала бути, не відбулася. — Мали бути теж збори різних робітничих організацій, присвячені першому травню, а також якійсь річниці Марксовій, і все було розігнане, ніде не прийшло до порушення порядку, до заколотів. А оті міністри, що ми їх розігнали, вони навіть оголосили були вільні збори робітничі, друкували наказ, щоб адміністрація не ставила перешкод — от наївні хлоп'ята. Саме вчасно ми їх „зняли з роботи“ (дотепний вираз пана гетьмана). До речі я побував у музеї, оглядав портрети колишніх гетьманів України. Уяви собі, се справжні владарі. Такий величний,

імпазантний мають вигляд. Не аби-яких попередників мав наш тутешній монарх. А в музеї тут безліч цікавого, треба буде ще піти. Треба гаразд знати край, де заводиш порядки, знати його історію, його минуле.

Ти й не вгадаєш, звідкіля пишу тобі. Із в'язниці. Так, не з Лукіяновки, правда, де така тіснота, такий бруд, що й наші щітки нічого не вдіють. А тут ми обернули на в'язницю — (сила силенна в'язнів, що -дня прибувають нові та нові) військову школу. Будинок порядний, з садком. Тут я тимчасово живу. Проваджу слідство над змовниками проти німецького війська. Справа надто поважна. Серед обвинувачених і колишні міністри і військові. Тут і та Frau Ministrova, що за здобич була нашу Оттові. Сидить вона годинами у садку. Сюди до неї приносять наймолодшу дитину. Сюди прибігає до неї хлопчик-школяр. Тут плаче коло неї старша дочка, сімнадцятилітня дівчина. І тут старий, сивий батько проводить біля дочки годинку-другу. Ach lieber gott! Мені сльози тиснуться на очі, коли бачу цю родинну групу. Я б негайно звільнив цю поважну, сповнену гідности Frau, але обовязки, але Kaiser, але Vaterland.

Тут, у цій в'язниці і ті змовники бунтарі: Петро Корнійчук та його спільники. І та дівчина, сестра його, теж тут. Справа про неї була у Отто, але я, передбачаючи ускладнення — це ж їй він давав перепустки за ради прекрасних її очей перейняв цю справу до себе.

Я так турбуюся за щастя нашої Гретхен та пильную цього легковажного Отто.

Цілую вас обох ніжно.

Твій Рудольф

15 червня. Вона кінець-кінцем заговорила, ця мовчазна, загадкова дівчина із скорботними очима. Кілька разів вже ми її перепитуємо, то було все мовчить. А мабуть багато знає. Така тверда, завзята, непохитна. І ти думаєш, що вона відповіла нам на наші питання? Жодної відповіді! Німецьку мову до речі знає знаменито. І каже нам: „Чого ви прийшли до нас, котрих ви не знаєте, свої порядки робити? Ми знаємо ваш лад... ми такого не хочемо... ми вам не дамо тут своїх імперіялістичних порядків заводити. Ми вас не кликали... український нарід вас не кликав. Українські робітники й селяни самі собі лад дадуть, а панів нам не треба!“ Так це говорить і так дивиться на мене, що аж цілком серце мені зворушила. Добре ще, що нікого не було в кімнаті. За такі слова її не помилювали б. А вона, бідолаха, і так вже має лиха по вінця. Це ж її наречений той був, що на хуторі застрелився. А братові грозить шибениця. Я її хутчій одіслав. Який вже тут допит, як зізнань людина не дає! як вона одержима, як вона хвора на більшовизм!..

Ти, mein Liebchen питаєшся, чи ще хто не загубив голову від la belle Ukrainienne із скорботними очима? Ні, ніхто більше! Всі ми ставимо свої обовязки по-над усе, а Отто уже ізольований від неї. Як побачиш з цього листа, справа її у мене. Це є гарантія, що суд буде об'єктивний та справедливий. Ти ж мене знаєш, так само як мої колеги і мій високошановний Міністр.

Тут у нас була катастрофа. Треба богові дякувати, що ми всі не загинули. Вибух стався. Вибухнули склади зброї, порохіві склади. Я саме одягався, коли мене щось хитнуло і наче підкинуло. Вікна розчинилися, двері теж. Наче порив вітру, наче гурикан. Чую шибки дзвенять, лускає скло. Лемент, крики. Як у пеклі.

Наша мудра команда над в'язницею пустила всіх в'язнів у садок і там пильнувала їх. Спільний переляк збив до купи, об'єднав в'язнів і команду, злочинців і суддів. Знаєш, вони, ці наші в'язні, зовсім не такі вже бандити та розбішаки. У розмові, у поведженні помірковані, розважні люди. Отто Оксану виніс з камери майже непритомну.

Я був цікавий, що у місті робиться і вийшов на вулицю. Наче повернулися часи Геркулануму та Помпеї — мешканці бігли з подушками, з скринями на плечах, куди очі дивляться. Аби далі від вибухів, далі від небезпеки. Небезпеки вже власне не було. Лунали вибухи, що нічого не могли заподіяти містові, але була паніка. І власне це було найстрашніше. Люди мов ошалілі бігли із своїми манатками... забігли б, здається, у безвість, аби лиш далі від цього гуркоту, від цієї невідомої підземної сили. А що робилося у шпиталі, поруч нашої в'язниці розташованому. Хворі злазили із свого одра, такі хворі, що наче й ходити не могли. Наче яке чудо сталося, наче враз вони одужали. В шпитальних халатах, худі, виснажені, із скуйовдженим волоссям вони надавали юрбі якогось зловісного колориту. Поспішали, бігли, падали. Знов вставали, плелися. Або так і лишалися десь на ганкові. Звідти їх згодом позбирали знов до шпиталю.

В операційних коїлося щось жахливе, розповідали лікарі. Дехто з них, у білих халатах, із закривавленими струментами в руках, вибігли і втягнені юрбою пливли за нею. Куди, чоґо. Вони не знали. Не було міркувань, була паніка. Пізніше вони схаменулися й повернули назад до шпиталю: вибухи закінчаться, настане спокій і чекатиме їх ще більше роботи у шпиталі. Вони розповідали: тримають ножа у руці, схиляються над хворим. — І враз хворого щось підкидає вгору, скидає на долівку, все хитається. Сам лікар отямився, вдарившись головою об лутку, мало не поранився об вихор шкла, що сипався з величезних вікон.

Одчайдушно, безтямно поривалися наперед матері, конвульсійно притискаючи до грудей дітей. Аж коли опинилися в середині міста, далеко від порохів складів, раптом ніби сила опустила їх, розвіялося напруження. Сіли, притулилися де хто сіла. Тут весь натовп передихнув, почасти розплився по бічних вулицях, хто до родичів, хто до знайомих. Почасти вичікував. Але гуркіт з грізної гори не ушухав, лише що правда менші були удари, а більші перерви між ними

Я одвідав нашу комендатуру. Тут теж був переляк. Комендант та лейтенанти всі були в зборі, крім одного, що його відрядили довідатися про все. Він, телефонував про справжній стан речей: вибухли порохові склади, небезпеки нема. Але небезпека була, це ми всі присутні грізно відчували. Учора чорна мафія, змови проти нас, сьогодні порохові вибухи, а завтра? Що-завтра грозить нам тут, на цій землі, куди нас „не кликали“, як мовила та завзята революціонерка із скорботними очима! Оксана... імя їй. Яке поетичне імя! правда?

Ми ретельно розшукуємо винуватців вибуху. Звичайно — це якісь більшовицькі штуки. Заарештували завідувача складу, його помічників. Викрито цілу підозрілу організацію. Робота аж душить нас. Ще ж що дня транспортують нам начальники державної варті з провінції непокірливих селян. Крім того доводиться боротися з деморалізацією серед нашого війська, що під впливом жахливого, варварського оточення забуває свою присягу, свою гідність. Тай з наклепами на наше військо! За наклепи ми суворо караємо. Але як важко розібрати тут взагалі, де наклеп, де дійсність?! Взагалі ж для цієї варварської країни потрібно культури, культури й культури... І це ми, лише ми можемо зробити.

Оце виїздив на провінцію, на суд. Все якісь доноси поміж обивателями різних національностей... Це тут звичайна річ, не треба собі дуже на серію все те брати: вони сьогодні сваряться, завтра миряться. Тому ми до таких доносів критично ставимося: слідство і суд тут не таке напружене, і можна на цих справах трошки відпочити. Цього разу загалом пощастило мені відпочити особливо тому, що спинився серед надзвичайно культурної, казкової, як на ці часи тут обстанови. Приїхав я до невеликого містечка, досить брудного та експансивного, яких багато, кажуть, є на Україні. Але як підїхав до штабу, то й не знав, серед якого казкового царства я спинився. Садок з високої культури деревами, парк із статуями, німфами, гротами. А які видання німецькі, французькі, англійські! рукописи стародавні — у книгозбірні панського будинку! Які гравюри по салонах! Тут наш штаб містився. І я мав змогу насолоди, найвищої насолоди. А це правдивий твір мистецтва, портрет господині, рукою невідомого українського майстра. Я перепочив, *meine liebe*, я вдихнув цілющого запашного повітря... Це ж червень, червень запашний...

От тільки що до Отто, то тут цілком погане діло. Він у цей день вибуху, коли всі ув'язнені опинилися в садку, не одходив од Оксани... пам'ятаєш, ця дівчина, що я її називаю „правдивий твір мистецтва“, та запекла, що не дає зізнань та мовчить. Кажуть колеги його, що Отто, якби з її боку хоч один ласкавий погляд, не задумався б і випустив би її крізь фіртку на волю. Що тут робити? Der Knabe цілком загубив голову. Шукатиму нагоди як найшвидше його вирядити до вас.

Цілую обох моїх любих.

Твій Рудольф

Від Отто фон Редліх до гн. Фрау Маргерит фон Ешенбреннер. 20 червня 1918 р. *Meine liebe Tante!* Наважуюся вас потурбувати лише тому, що справа є за поважна і може загрожувати Вашому спокою та ріднинному щастю. Мій шановний дядя підпав під владу якихось чар і захопився так одною нашою бранкою, що це може йому поспувати кар'єру. Раджу вам, щоб його урятувати, клопотатися перед фельдмаршалом через баронесу К., щоб його перевели де інде, далі з України. Але поки що там буде, викличте його до себе, на відпочинок. Це конче потрібне.

Користуюся з нагоди висловити вам свої як найщиріші почуття та цілую ручки вам і Гретхен.

Ваш Отто

15 липня. Ти хвилюєшся, *meine liebe Gretchen*, що нема листів від мене. Я тобі посилав кілька *карток*; на листи якось не складалося. Цей час від вибуху така якась напружена атмосфера, так шпарко працює суд, стільки нервів одбирає ця шалена дійсність... А тут знов вибух ще гірший... вибух якоїсь такої злоти людської, оцей замах на генерал-фельдмаршала. Ти може вже чула, що його забито. Правдиві були всі наші підозріння, всі наші побоювання. Не марні карні експедиції, арешти, суворі вироки. Змова проти німецького війська, замах на голову війська... Цьому треба покласти край! І тепер, аж тепер розпочинається нещадна боротьба з злочинними елементами, з ворогами порядку й культури. І тому, цілком зрозуміло, саме тепер я не можу приїхати до вас на спочинок, хоч як прагну цього. Негідно

у хвилю завзятішої боротьби зникати з поля битви. Але можеш собі уявити, як сумно тут нам. Яка жалоба навколо... У жалобі командування. В жалобі гетьманат... О, наш нещасливий, високодостойний фельдмаршал.

Ти пишеш, що й тобі сумно, що важко розібрати, де наклеп, де дійсність. Ти так близько береш до серця наші жалі. Це мене дуже зворушує. Одне я не можу зрозуміти, чому ти запитуєш, скільки років моїй господині. Думаю, їй мабуть не менше як шістдесят, але детальніше задовольнити твоєї цікавості не можу. Не питати ж мені її про се! Та ще питаєшся, про який твір мистецтва я згадую у останньому листі: про портрет дівчини Оксани, чи про самий оригінал. Я писав про портрет господині маєтку, де міститься наш повітовий штаб. Невже я так плутано писав? Вибач за турбацію. І щоб я приїхав негайно... Люба, тепер не мирні часи, коли взяв експреса та вмить опинився.

А втім жаль тяжкий крає серце. Нашого фельдмаршала нема. І наложив він головою у цій варварській і прекрасній, дикій і мальовничій країні, куди культуру ніс, де добрі порядки хотів завести. На лежну кару понесуть убивці.

Ти питаєшся за Отто. Мало його бачу тепер, його закидають дорученнями. Але у нього без змін. Тихе божевілля від la belle Ukrainienne. Не мириться, що справа її, її життя та смерти не в його руках. Гостро свариться зо мною з-за цієї справи. Умовляє передати йому. Щоб він зовсім загинув тоді, нерозважний хлопчина! Ні, триматиму сам цю справу, щоб юнакові не було спокуси... Але зле, що не випхати його звідсіля. Каже що негідно під таку небезпечну хвилю на спочинок їхати... ніби тікати...

1 серпня. Убивства й убивства: Якась заклята країна. Убивають чужих... убивають своїх... Знов їздив на провінцію на суд. Klein Städtchen, Poltava. Саме тоді у -ночі забито на вулиці міністра. Колишнього міністра. Вже б дали „колишнім“ спокій. Це був український міністр освіти, що прагнув і намагався у звільненій від царського поневолення своїй рідній країні завести по школах рідну мову. На це рукою одного з своїх членів russischer Bund відповів кулею в серце, забив гуманнішого громадянина, що дбав лише про культуру. Так тут всі кажуть. Але якби ти бачила похорон. Вінки, делегації, депутатії, походи... Якби ти чула промови!.. співи, плачі... О, вміють українці ховати своїх славних синів, вміють тужити!..

Але все це таке сумне. І наче камінь на серці. Неспокій обхоплює. Чи буде цьому кінець? Урожай збирають. Але хіба справа така проста, хіба лише цей урожай? Ми мусимо не опускати цього краю, доки не витворимо добрих звичаїв, доки фігурально кажучи, карбованець, покладений на улиці, на видноті, там і зостанеться на віки. Цеб то доки не викоринимо злодійства, грабунків, то - що. Країна ж бо чудесна і родюча й поетична. І таке завдання маємо від нашого кайзера. Ми ж німці — культуртрегери... це наша висока місія...

Mein Liebche, ти все якось тривожно питаєш за la belle Ukrainienne... Тобі її шкода, правда? Часом доводиться мені її на допит викликати. Але мало од неї що почувеш. Правда, вона теж прагне винищити злодійства та грабунки в країні. Але каже, що перші грабунки та злодії це ми, німецьке військо, та ще пани, що за нашою допомогою повертаються на свої гнізда. Вона говорить це так впевнено, так красномовно. Дивишся на неї, на її огненні очі, то скорботні, то променясті і ще більше потерпаєш за Отто. Юнак не встоїть... юнак може піддатися. Гей, як би його вирядити nach Hause!

Нещодавно закінчився великий процес, де обвинувачено українських міністрів в замахові на дружніх німецькому командуванню осіб. Довго він тривав, цей процес; багато там гірких слів почули обвинувачені, багато ганьби зазнали ці соціалісти — міністри не соціалістичної держави...

Фрейлейн Оксана і про це висловлювалася. „Бачте“, казав я їй. Так буде й кожному урядові, що не розрачує реальної ситуації... так буде й тому, про який ви мрієте... — „Ні“, вона відповідає. Цей уряд не мав підтримки серед мас, а ми маємо... ви ж бачите, які тісні в'язниці стали, і як вам не стає куль та нагаїв. Ми ще дочекаємося того, що ви будете обвинувачені... дочекаємося... Побачите, який буде останній Grüss aus Ukraine. Тепер ви, всі ваші, шлете щоденно подаруночки до - дому з написом Grüss aus Ukraine, це біле найкраще борошно. Але який буде останній „Grüss“?! Революційні сили непереможні!

Смілива, на смерть віддана революції дівчина. Якась героїня!

15 серпня. Якийсь такий непевний настрій. Чи просто втома? Уже серпень минає. Скільки часу вже ми не бачилися. Якби вже швидче... Але гумору, гумору! Ось незабаром зайде наша перемога *meine liebe Gretchen*. Наш Кайзер, він непереможний. Отже ми всі сили прикладемо на його честь, на добробут нашої любові батьківщини.

Тут теж на будівництво скидається. За ініціативою гетьманських міністрів піднесено в наукових колах статут майбутньої Академії Наук, намічено план видання численних українських письменників. Раніш як їх гнобила *Russland*, не було волі друкуватися, не було змоги науку свою розвивати. О, як це приємно, що ми сприяємо розвиткові науково-культурному такої великої, родючої поетичної країни.

За Отто питаєш? Чи не більшовик він, кажеш. Як ти можеш таке думати *meine Liebe*! експансивний він? Так. Але він не зрадник. Цікавишся, чи сам на сам я, коли проваджу допит фрейлейн Оксані. Звичайно, *liebe Freundin* ти не турбуйся: ніхто не чує її випадів проти нас, проти німецького війська. Тепер її не викликаю, не питаю нічого. Важкий час вона переживає: страчено вже її брата, оце під цю гарячу пору, по вбивстві нашого фельдмаршала.

Отто якийсь став тихий. Мовчить, читає, думає. Справ у нього менше, тепер взагалі справ карних поменшало, і він має більш часу для себе. Але не бавиться, не гуляє. Заглиблений в собі, наче щось вирішає. І словом не озветься. Лише незмінно що - дня питає: чи не передали б ви мені, дядьку, справу Оксани Корнійчук? Не второпаю, що це за манія? Ошалів хлопчисько...

І вересня. Дуже радий, що на цей раз так швидко мені відповидаєш. Щось тебе видно дуже роздратувало, *liebe Grätchen*. Ти такі немилосердні афоризми на адресу чоловіків випикуєш. Ти ж знаєш, як я ціную твою пораду у кожній справі й беру її на увагу. Тому мені так моторошно читати таке: найсправедливіше й Оксані така доля, як її братові. Нема нічого дивного, коли суб-лейтенант Отто цього не розуміє... але вельми дивно й злочинно, коли *Kriegsgerichtsrat* співає тієї самої. О, *meine liebe*. Це ти пишеш лише тому, що не бачила, її, цієї Оксани. Це надзвичайна дівчина...

Як там моя маленька Гретхен? Щось давненько не писала вона своєму батькові. Чи не лінується вона що - дня вправлятися на роялі? З цією okazjiю засилаю вам більше борошна.

Цілую вас обох.

Твій Рудольф

15 вересня. Meine Liebe. Цілую й вітаю тебе з днем твого народження. Сподіваюся, ти в гарному гуморі сьогодні... сподіваюся, що подарунки мої одержала... Я дуже радий, що гетьман погостював у Кайзера Вільгельма. Ці одвідини є запорука дальшого розвитку дружнього союзу двох держав. Гетьман сам бачив на власні очі і наші незрівняні пароплавні верфі у Килі і наші величні Крупівські заводи. У нього не може бути й сумніву що до перемоги німців на всіх фронтах.

Таке піднесення у наших колах тут. Вже близько чекає нас перемога. Я їду зараз з дорученням на провінцію, тому так коротенько пишу.

Твій Рудольф

1 жовтня. Відбулося тут велике національне свято — відкриття українського університету. Все було гаразд: імпазантно, пишно, урочисто і академічно. Тільки ніяк не доберу я, чого це russische університет і надалі собі міститься в центрі Києва, обіймає schönste будинок і має всі вигоди та привелеї в період розцвіту української держави. А українському університетові чомусь доводиться переноситися десь на околицю, де й трамвай не доїздить. Не можуть же майбутні студенти на авто туди їздити, як святочні гості на одкриття.

Одкриття було урочисте та зворушливе. Уміють українці свята свої влаштовувати. Якби вміли вони свої будні так організовувати. Стільки запальних промов, ширих побажань, урочистих обіцянок, зворушливих співів. О, meine liebe, це було правдиве свято науки, свято піднесеного, очищеного духу людського.

Як там Гретхен? Чи вже ходить вона на університет?

15 жовтня. Знов тут якийсь непевний настрій. Хто його знає, чи не прийде тут ще до чого! Стільки об'єднань! Стільки угруповань. Національний Союз... Хлібороби, гетьманці... єдино-неділимці. Зміна міністрів... Заколоти. Репресії... Але, але найбільш турбує мене наш фландрський фронт. Та будемо сподіватися на краще. Хай бог допомагає нашому кайзерові.

Питаєш, чи жива ще la belle ukrainniene. Так вона живе. Час від часу викликаю її на допит, але мало чого дізнаюся. А ось Отто був наче мертвий. Дуже турбувала мене його апатія. А оце їде на довший час на провінцію з дорученнями. Я страшенно радий за нього. Прийде до пам'яті юнак, повернеться до розуму. Він таки хороший хлопчина. Все думаю за нього й за Гретхен. Не до віку ж нам тут бути.

Знов посилаю вам, любим, Grüss aus Ukraine першорядне біле борошно. Цілую.

Твій Рудольф

1-го листопада. Листа твого останнього отримав, liebe, але багато дещо мені в ньому неясне. Ти чогось хвилюєшся. Не доберу чого саме, але виразно відчуваю, що хвилюєшся. Яка саме небезпека погрожує мені тут,— не розумію... От події у Фландрії... Тут є чого хвилюватися... є чого до розпуки попадати. Боже, боже, пошли нарешті спокій та гаразди моїй любій батьківщині.

Ще раз дуже тебе прошу не турбуйся так за мене, не гризи собі голову. Ти пишеш, що тобі сниться, що небезпека чекає мене саме від українки Оксани. Схаменися, моя кохана. Чи ж то годиться культурній жінці розводитися над снами?! Ні, мені все гаразд, господиня старенька дуже дбає за мене, і не так уже стомлююся від праці

тепер. Що правда, тужу дуже за тобою, й страшенно хочеться мені додому...

Отто ще на провінції. Думаю, це на користь йому буде. Дуже вже він захопився був прекрасною Оксаною. Він на мене лихий вельми, що не передав йому її справи, але я ж свій обов'язок перед батьківщиною та перед дочкою знаю. Приїздив на пару день, довідався од мене, що ніхто Оксани не наміряється стріляти тай знов поїхав. А втім вовком на мене дивиться. Такий йому вигляд, наче щось особливе задумує. Фантасти тут люди, на нього це впливає...

Хай же бог збереже й захистить вас, моїх рідних, під цю важку для батьківщини хвилю. Цілую вас обох.

Рудольф

15-го листопада. Де ти, моя Гретхен, чого мовчиш? Як це жахливо, коли пишеш-пишеш, а відповіді нема. Останнього разу Йоган, наш довірний листоноша, не застав у Берліні ні тебе, ні Гретхен. Може ви поїхали трохи до тітки Емілії? Але економка так загадково: „виїхали“... Де ви, мої любі? Я божеволію з розпуки! Я тепер, як той ув'язнений, що світу сонця не бачить... одірваний од вас, без звісток про вас. Ще Йоган переказує, що економка від твого імени сказала, що я скоро побачу тебе. Як? де? нічого не розумію...

Пиши ж мені! Ці останні звістки з Берліну про тамешні розрухи крають мені серце. Невже таки будемо далі без кайзера. Міністерство республіканське Еберта! Жах і розпука. Щось дивовижне! Але доводиться вірити, бо й у нас тут, на фронті, республіканські впливи позначаються. Боже, не попусти лиха батьківщині моїй рідній.

Тут у нас усе зміни, усе зміни: то наче в Росії живемо, то знов на Україні (бо Україна таки є, я переконався). Оце перші два тижні цього місяця ми себе почували ніби на Україні, навіть міністри всі говорили українською мовою. А тепер враз як до Russland переселилися. Нема України. Є „єдина неділімая“... Це так на Україні силкуються відродити її. Бо в Росії „неділімої“ нема, там федеративна соціалістична республіка. Отже у нас раптові зміни. І генерали безробітні з півночі все ідуть та ідуть. А українських діячів або на північ, або ad patres! Perpetuum mobile.

Але чи так, чи інак, а дуже вже сприкрилося тут. Проте мусимо сидіти. Чекаємо хліба. Тут ми маємо моці набратися після невдач на заході. І який же тут багатий, а разом з тим некультурний, дикий край!

Цілую. Чекаю листів.

Твій Рудольф

1-го грудня. Ще не всіх українських діячів перестріляли... не всіх засадили до в'язниці. І ось, моя люба, об'явилася якась українська Директорія. І ця Директорія має намір на столицю йти, відбирати її від пана гетьмана. Подивимося, як пан гетьман оборонятиметься. Генералів, що правда, коло нього багато... Успішно воюють поки що на внутрішньому фронті і тому населення по в'язницях колосально збільшилося. Міністр внутрішніх справ вимітає крамолу. А ми... ми тепер здібшого дивимосся з боку es macht Keinen Spass mehr. Дивимосся та підтримуємо порядок зовнішній.

Мобілізація тут. Чекають наслідків. Чекають теж французького десанту... сподіваються допомоги від нього. Взагалі тут все чогось чекають, чогось сподіваються, на щось покладаються. А нам пора вже,

люба Гретхен, до - дому. Почесна наша роля тут, безперечно. Але як батьківщина в небезпеці. Ми ж потрібні нашій любій батьківщині — чи є там кайзер чи нема. Батьківщина все батьківщина.

Цілую міцно тебе й Гретхен. Дякую за звістку. Рудольф

14 - го грудня. Маю тверду сподіванку, моя любя, що ми незабаром побачимось, так тут складаються події. А поки що хочеться мені написати тобі...

Але що хотів написати шановний „крігсгеріхтсрат“ своїй улюбленій дружині чотирнадцятого грудня 1918 р. залишилося невідомим. Він не написав листа, одірваний надзвичайними, страшними подіями. Повстала Україна, та справжня Україна, що поза столицею... нову владу свою вона утворила й суне на панську столицю. Евакуація... спартаківський осередок, Салдатська Рада... Все шкереберть... *Perpetuum mobile*.

20-го грудня одходив німецький ешелон на захід. Діловито метушилися офіцери, салдати німецькі, розташовуючися по вагонах. Був на вокзалі і „крігсгеріхтсрат“. Він теж збирався їхати.

В цей час надійшов пасажирський потяг із заходу.

З останнього вагону сходила поважна пані. Її не бачив військовий прокурор. Але помітив її й кинувся на зустріч їй лейтенант-спартаковець.

— Meine Tante! перелякано гукнув він. — Як це ви сюди?

Поважна пані заклопотано кинулася до нього.

— А ти ж писав таке за дядька й за ту красуню! Ах, Отто! — вона безпорадно приклала хусточку до очей. — Які страшні часи для мене настали. Ти ж будь мені тут за порадника. Як у нього там з тою? Він дуже закоханий? О!..

— O meine Tante, схопився за голову, наче щось пригадавши, молодий офіцер. — Але нащо це ви так? Досить було тоді дядька викликати. Це все той мій нерозважний лист... Тай це тоді було мені потрібне, а тепер ось, дивіться... Уже все гаразд.

Він оглянувся і покликав до себе красуню дівчину із скорботними очима.

— Все гаразд? Як то все? — хвилювалася фрау.

— Так, любя танте. Ось моя наречена...

Красуня з скорботними очима стояла вже перед фрау. Втопила в неї очі фрау й не могла одвести. Мовчала ошарашена.

— La belle ukrainienne? раптом вимовила вона:

— Вона, саме вона, — щасливо усміхався Отто.

— Але як це? Чому вона не у в'язниці?.. Отто... Рудольф... Ні, фрау нічого не розуміє.

— Це наречена моя, тьотю, і я мушу прохати вас вибачити мені... я винний перед вами, перед Гретхен...

— Дівча чемно вклонилося.

Його нареченна Ach, mein Gott, ach, Gretchen!..

— А дядько ж? Де дядько нарешті? — простогнала фрау.

— Він теж тут. Я зараз його знайду. Маєте щастя, що не спізналися.

Був би він поїхав...

Спантеличена фрау витирала рясні сльози. Як це все зразу: по-дорож, Київ...

Отто... наречена... На щастя з чоловіком все гаразд... Але як же тоді бідна маленька Гретхен...

— Люба моя Гретхен, -- репетував зворушений „крігсгеріхтсрат“.
О я тебе вже бачу, нарешті! Який я щасливий! Ходімо до нашого потягу, ми вже ідемо до-дому...

Взяв її під руку, ніжно вів.

— А Отто? наш Отто?.. — кліпнула очима фрау.

— Наш Отто? О люба, як все змінилося...

Отто, почувши своє імя, підскочив до тітки:

— А я тьотю? А ми, тут будемо... ми ще залишаємося... але потім приїдемо... де революція, там і ми будемо...

Фрау увійшла до вагону. За нею радісний зворушений чоловік.

— Рудольфе! — повернулася вона до нього. — А наша Гретхен? Вона тепер у тітки, ти не турбуйся, здорова. Але як же вона? Отто...

— Е, люба Das ist eine alte geschichte. А втім наша Гретхен і кращого знайде. О, це вже не той Отто, не той. Більшовицька ба-
цила чіпка.

Вони посідали вигідно, потяг рушив.

Зблизька почулися постріли.

— Was ist das? — стрепенулася фрау.

— Grüss aus Ukraine...

Чи не такий буде їм назустріч Grüss aus Berlin?!